

KLENJÁNSZKY SAROLTA

A Kádár-rendszer és az eurokommunizmus

Párbeszéd a francia kommunistákkal

A hetvenes évek második felének magyar külpolitikáját elemző történészek a Kádár-rendszer nyitáspolitikáját általában a nyugat-európai országokhoz fűződő diplomáciai kapcsolatok fellendülése tükrében ítélik meg. A nyílt szimpátia, mellyel a nyugati vezető politikusok, mindenekelőtt az osztrák és a nyugatnémet szociáldemokraták fogadták a hazájukba első ízben látogató Kádárt, sokakban elhomályosítja a külkapcsolatoknak egy másik jelentős dimenzióját: az MSZMP és az ún. „eurokommunista” pártok együttműködését. Annak dacára, hogy a nyugati kommunista pártok Moszkvától való eltávolodása és a képviseleti demokrácia játékszabályaihoz való alkalmazkodása heves vitát gerjesztett a hetvenes évek derekán a kommunista mozgalomban és a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szakértői körökben is. Többen, Molnár Miklóshoz¹ és Tőkés Rudolphhoz² hasonlóan, a szovjet és a kommunista világrendszerrel folyó alapvető vitát láttak benne. A kádári vezetés blokkon belüli – viszonylag önálló – állásfoglalásában jól érzékelhető az a változás, amely a szovjet–kínai szakadás óta eltelt tizenöt esztendő alatt végbement a rendszer külpolitikai orientációjában.

¹ Kipur, Harish – Molnár, Miklós (dir.): *Le „nouveau communisme”. Études sur l'eurocommunisme et l'Europe de l'Est*. Études et travaux de l'Institut des Hautes Études Internationales, n° 16. IEHH: Genève, 1978. 102.

² Tőkés, L. Rudolf (ed.): *Eurocommunism and Détente*. New York University Press: New York, 1978.

A polémia az eurokommunizmus támogatói és a konzervatív rezsimek által kormányzott szocialista országok, Csehszlovákia, Bulgária és az NDK között volt különösen éles. A verbális, s időnként meglehetősen agresszív támadások háttérében a szovjet vezetőknek attól való félelme állt, hogy a revizionista vírus egy napon a kelet-európai pártokat is megfertőzi. Ez a félelem csupán hosszú távon volt jogosnak mondható, ha hiszünk a legoptimistább kommentátorok elemzéseinek.³ François Mitterrand minden kétséget kizáróan túlbecsülte a jelenség Kremlre gyakorolt pszichológiai hatását, amikor vele magyarázta a francia kommunisták és szocialisták közötti szövetség felbomlását.⁴ Annál is inkább, mivelhogy Moszkva, noha aggódott az eurokommunizmus közép- és kelet-európai következményei miatt, ám – mint arra Annie Kriegel, a kommunizmus francia szakértője rámutatott –, korántsem tévesztette szem elől a belőle fakadó előnyöket. Azt, hogy ürügyet szolgáltatott a KGST-n belüli gazdasági kapcsolatok szorosabbra fűzéséhez, s ugyanakkor elősegítette a nyugati országok által Kelet-Közép-Európának nyújtott műszaki, pénzügyi és technológiai segítségnyújtás fokozását.⁵

Nem tudható, megosztotta-e és mennyiben az eurokommunizmus a szovjet vezetést.⁶ A nyilvánosságra kerülő deklarációk ellentmondásai ellenére is a vezetőknek azt a határozott szándékát tükrözték, hogy szoros ellenőrzésük alatt tartásuk a folyamatot, s mindeközben kerüljék, hogy nyílt szakításra kerüljön sor a nyugati pártokkal. Moszkva bőségesen rendelkezett eszközökkel ahhoz, hogy ennek érdekében akár közvetlen, akár közvetett – pénzügyi avagy erkölcsi – nyomást gyakoroljon rájuk, s fontos támogató partnere volt ebben az NDK, amely nemcsak elvállalta a közvetítő szerepet, de egyszersmind igyekezett megszerezni magának a konzervatív vezetések támogatását.⁷ A Kádár rendszer realis-

³ Mint Annie Kriegel rámutat, a szovjet–kínai szakadás is csupán tíz év elteltével vált eszközzé a politikacsinálók kezében, s az eurokommunizmus még csak szakadást sem idézett elő a mozgalmában. Kriegel, Annie: *Eurocommunism, French Version*. In: Schwab, George (ed.): *Eurocommunism. The Ideological and Political-Theoretical Foundations*. Greenwood Press: Westport, Connecticut, 1981. 152.

⁴ Ld. Heinz Timmermann bevezetését, in: Whetten, Lawrence L.: *New International Communism. The Foreign and Defense Policies of the Latin European Communist Parties*. D. C. Heath and Company: Lexington, Massachusetts, Toronto, 1982. 80.

⁵ Kriegel, Annie: *Un autre communisme?* Hachette: Paris, 1977. 112.

⁶ Ld. például Legvold, Robert: *The Soviet Union and West European Communism*. In: Tőkés (ed.): *Eurocommunism and Détente*, i. m. 314–383.

⁷ Graf, Hans Peter: *La RDA face à l'eurocommunisme*. In: Kipur – Molnár (dir.): *Le „nouveau communisme”*, i. m. 83.

ta és rugalmas álláspontot alakított ki, mely összhangban volt a munkásmozgalom egységének megőrzésére irányuló szándékával, a békés egymás mellett élés politikájában elért eredményekkel, s azon felismerésével, hogy az eurokommunizmus különösen fontos legitimációs eszközzé válhat számára.

Mindez a rendszerre jellemző – más kelet-európai államokhoz képest széleskörűnek mondható – informálás mellett választ ad a kérdésre, miért a magyar média számolt be a legrészletesebben a Francia Kommunista Párt (FKP) 22. kongresszusáról kelet-európai viszonylatban. A kongresszusnak, mely elítélte az egyéni szabadságjogok és az állampolgári jogok szocialista országokban történő nagyfokú korlátozását és lemondott a proletárdiktatúra elvéről, jelentős visszhangja volt a magyar újságokban, többek között a *Népszabadságban*, a *Népszavában*, a *Magyar Hírlapban*, valamint a rádióban is.⁸ A széles hallgatóságokhoz szóló Kossuth rádió nemzetközi eseményhez méltó figyelmet szentelt a kongresszusnak – igaz, nem a legnagyobb hallgatottságnak örvendő adásaiban –, mely a korábbi kongresszusok keltette visszhanghoz volt fogható. Az ülés megnyitását bejelentő reggeli hat órás hírekben hangsúlyozták az esemény fontosságát a testvérpárt belpolitikája szempontjából, és külön említették a magyar közönség által is jól ismert Louis Aragon költő jelenlétét a résztvevők között. A kiküldött tudósító állítása, miszerint a kongresszuson tárgyalásra kerülő téziseket alaposan megvitaták a párt szekcióiban és a pártsejteken, természetesen nem felelt meg a valóságnak.⁹ Már az aznap esti 10 órás hírekben, melyben összefoglalót adtak a francia főtitkár, Georges Marchais beszédéről, megemlégték, hogy szó esett a kongresszuson a „proletárdiktatúra koncepciójának problémájáról”. A francia pártvezetés által a koncepció jövőbeni elhagyásáról hozott döntést Magyarországon nyíltan kezelték; a kelet-német, a csehszlovák és a bolgár média mélyen hallgatott róla, bár a kelet-német sajtó a szovjethez hasonlóan legalább megemlégtette, hogy a kongresszuson a koncepció kérdése is felmerült.¹⁰

⁸ Open Society Archives (Budapest), Subject files, Relations HWPP–FCP, Box 1346. Hungarian Monitoring 04. 02. 76 – 12. 02. 76; Radio Free Europe Research – Hungarian unit, Munich, 10 febr. 1976 (RAD Units/Brown).

⁹ Streiff, Gérard: *Jean Kanapa, 1921–1978. Une histoire singulière du PCF*, Thèse sous la dir. de Jean-Noël Jeanneney, IEP (Paris), 2001. 35.

¹⁰ Open Society Archives (Budapest), Subject files, Relations HWPP–FCP, Box 1346. Radio Free Europe Research – Hungarian unit, Munich, 10 febr. 1976 (RAD Units/Brown).

Magyarország: az eurokommunizmus befogadó hazája?

Ez a felvetés azt igényli, hogy kerülő úton, röviden bemutassuk a magyar belpolitikai helyzetet a hetvenes évek derekán, mely objektív alapja volt a vezetők eurokommunista téziseket helyeslő reakciójának. Először is a Kádár rendszer a többi kelet-közép-európai rendszertől eltérően széles konszenzuson nyugodott, jóllehet az épp ezidőtájt kezdett meginogni a mély gazdasági válság és a generációváltás következtében.¹¹ Emiatt az ellenzék sokkal kevésbé volt szervezett, mint Lengyelországban és Csehszlovákiában. Noha az eurokommunizmus visszhangot keltett a nonkonformista értelmiség körében – pl. Hegedűs András, a kritikai szociológia iskola vezetője és egyetemi körök tanulmányozták a téziseit –, ám egyikük sem állt közvetlen kapcsolatban a nyugati pártok elméleti szakembereivel. Egyetlen példát tudunk idézni közvetett kapcsolatra: az olasz kommunista sajtó kinyomtatta Lukács posztumusz heterodox megnyilatkozásait.¹² Egyébiránt utal a francia és az olasz eurokommunizmusok közti különbségre, melyet alább részletesebben kifejtünk, hogy a francia párt elméleti folyóirata csupán az eurokommunista útról való letérése után – a Tanácsköztársaság 60. évfordulója alkalmából – szentelt figyelmet Lukácsnak.¹³ Ez a szám, amelyben több magyar filozófus és történész is közreműködött, tartalmazott kivonatokat Lukács *A társadalmi lét ontológiájáról* című művéből, melyben a marxizmus belülről való revíziójára tett kísérletet.

Ha az eurokommunizmus bizakodást keltett is bizonyos magyarországi rétegekben, nem tudott sem politikájával, sem pedig ideológiájával gyökeret verni a későbbi demokratikus ellenzékben. Szintúgy nem az 1956-os magyar emigrációban. Anélkül, hogy részletesen kitérnénk az eurokommunizmus gyökereinek történetére, érdemes megemlíteni, hogy Nagy Imre, akinek nevéhez fűződik az egyetlen magyar „eurokommunista” tapogatózás, ezidőtájt nem szerepelt a rendszerrel szembenálló értelmiségiek hivatkozásaiban.¹⁴ Meglepőnek tűnhet, hogy

¹¹ Ld. Gough, Roger: *A Good Comrade: Kadar, Communism and Hungary*. I. B. Tauris & Co.: London, 2006. Chap. XV.

¹² Fejtő, François: *L'Héritage de Lénine: introduction à l'histoire du communisme mondial* (2e éd. revue et augmentée). Le Livre de Poche: Paris, 1977. 346.

¹³ *La Pensée*, juillet-août 1979.

¹⁴ Interjú Kende Péterrel. In: Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988). Interjúk*. T-Twins: Budapest, 1995. 39–44.

Hegedűs András, akinek munkája több, az eurokommunizmussal rokon következtést tartalmaz, az utóbbi előnyét egyedül a nemzetközi politikában, az enyhülési folyamat megszilárdításában és a blokkok egymáshoz közelítésében látta.¹⁵

Következtetesképp az értelmiségi ellenzék létezése, noha olyan tényező volt, melyet a kádári vezetés az eurokommunizmussal szembeni állásfoglalásakor – amire először az FKP 22. kongresszusa után, 1976 áprilisában került sor – figyelembe kellett vegyen, (még) nem igényelt túlon túl nagy érdeklődést.¹⁶ Azért sem, mivel tagjai, akiket a belügyi szervek viszonylag kevésbé zaklattak, nem szolgáltattak „anyagot” az eurokommunista pártoknak az emberi jogok védelmében folytatott propaganda-hadjárához. A nyugati kommunista pártok pedig nemigen keresték a párbeszédet velük, eltérően tehát a csehszlovák és a lengyel ellenzéki mozgalmaktól.

De más tényezők is közrejátszottak abban, hogy a legnépesebb eurokommunista pártok, az olasz és a francia, Kádárékkal tartották fenn a legszorosabb kapcsolatot Kelet-Közép-Európában. A rendszernek és nem utolsó sorban magának Kádárnak a külföld előtt szerzett személyes népszerűsége¹⁷ révén e kapcsolatok elfogadhatónak, sőt mi több, kívánatosnak tűntek mind az újonnan felnőtt és a sztálini dogmától magát elhatároló kommunista nemzedék, mind pedig a nem kommunista baloldaliak szemében. Egyfajta *image building* erősítésében kaptak szerepet a nyugati pártokon belül és kívül helyezkedő értelmiségi körökben egyaránt. A francia kommunisták szemében Kádár mellett az ekkor miniszterhelyettes Aczél György testesítette meg legtökéletesebben az „emberarcú szocializmust”. Nem véletlen, hogy Aczéltól első ízben 1975-ben jelentettek meg könyvet.¹⁸ Politikáján túlmenően azt az őszinteséget értékelték benne, mellyel

¹⁵ Hegedűs, András: Eurokommunismus, Reformkommunismus und Entspannungspolitik. In: Gärtner, H. – Trautmann, G. (Hrsg.): *Ein dritter Weg zwischen den Blöcken? Die Weltmächte, Europa und der Eurokommunismus*. Verlag für Gesellschaftskritik: Wien, 1985. 143–158.

¹⁶ FKP levéltára (FKL), MSZMP KB 1976. április 22-i ülésének jegyzőkönyve. MOL, 288. f. 4.

¹⁷ A „polgári médiák” szerepére a kommunista identitások, adott esetben az eurokommunista identitás formálásában Egbert Jahn hívja fel a figyelmet: Eurokommunismus und Osteuropa. Eine spannende Konzeption gesamteuropäischer Politik. In: Gärtner – Trautmann (Hrsg.): *Ein dritter Weg zwischen den Blöcken?*, i. m. 50–52.

¹⁸ *En direct avec un dirigeant hongrois, György Aczél* (Entretien de Jacques de Bonis). Éditions sociales: Paris, 1975. A könyvről Henri Alleg írt recenziót. In: *Cahiers du communisme*, avril 1976.

a Magyarországon felmerülő problémákról nyilatkozott, s amely a szocializmust az illúziók birodalmából a mindennapok szintjére szállította le.¹⁹ A kommunista párttagok a kelet-európai szocialista rendszerekkel szemben megfogalmazott kritikájukhoz letek beszédeiben igazolást, s ugyanakkor a „tények igazsága elvének” megtestesülését látták benne. Az utóbbit vezetőik épp ezidőtájt fogadták el állításuk szerint irányadó elvként a „párt igazsága” helyett, s ennek jegyében hozzáfogtak a francia kommunizmus sztálini örökségének revíziójához.²⁰

Ideológiai konvergenciák és divergenciák

Végül, de nem utolsósorban Magyarország az eurokommunizmus jövőbeni „befogadó hazájának” tűnhetett a szembetűnő elméleti konvergenciák okán is. A rendszer reformpárti tagjai még befolyásos pozíciókat foglaltak el a szovjetek többszöri nyomásgyakorlása ellenére, akik az apparátus személyzetének frissítését és a reformok befagyaszttását követelték Kádártól. A kádári kommunizmus és a francia eurokommunizmus közötti ideológiai konvergenciák (és divergenciák) szemrevételezése révén konkrét példán vizsgálhatjuk meg e kérdést. Mindazonáltal szem előtt kell tartanunk: az általánosításnak gátat szab, hogy a francia az eurokommunizmus leginkább különálló válfaját jelentette. A többi nyugati párthoz képest a leginkább hű maradt a lenini doktrínákhoz – sőt mi több, egyes vélemények szerint a sztálini dogmákhoz, legalábbis struktúráiban –, és paradox módon leginkább hangsúlyt helyezett a nemzeti dimenzióra, melyet markánsan jelöl az a szlogen, mely szerint a párt célja a szocializmust „Franciaország színeiben” felépíteni.

Kádárnak, aki a szövetségépítés politikáját több mint egy évtized óta az állam legfelsőbb szintjén alkalmazta, nem jelentett nehézséget elfogadnia az eurokommunista pártok azon nézőpontját, hogy az *átmenet a szocializmusba békés és parlamentáris úton* történjen. A magyar vezetés egy sor hasonló szemléletű politikai reformot vezetett be, közöttük a több jelölt állítását a választásokon és az országgyűlés hatókörének kiterjesztését, melyeket 1972-ben az alkotmánymódosítás zárt le. Az új alkotmány tükrözte a „szocialista nemzeti egység” építésének ambícióját, s a „mun-

¹⁹ Ld. Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík: Budapest, 1997. 234.

²⁰ Kriegel: *Un autre communisme?* i. m. 46.

kás” megjelölést a szövegben „polgárrá” változtatták.²¹ Érdemes emlékeztünkbe idézni azt a formulát, melyet Hruscsov avatott fel a 22. szovjet pártkongresszuson: kijelentése szerint, minthogy az osztályellenséget sikeresen felszámolták, a szovjet állam megszűnt proletárdiktatúra lenni és „minden ember államává” alakult át. Kádár szándékai szerint tehát mindössze a hruscsovi elméletet és szóhasználatot alkalmazta a magyarországi viszonyokra. Ezzel szemben a Francia Kommunista Párt, amikor a „francia nép egységére” hívott fel, elvetette a proletárdiktatúra elvét. Vagyis túllépte azt a küszöböt, melyet Kádár, aki a pluralizmust csupán a szocializmus keretein belül tartotta elfogadhatónak, amennyiben nem jelentett kihívást az egypártrendszerre és a munkásosztály hegemóniájára nézve, nem léphetett át. Itt húzódott az a határ, melyen belül Kádár kisebb fogalmi engedményeket tehetett, ha akart, és ha a szükség úgy hozta, a francia kommunisták javára. Ilyen engedmény volt a proletárdiktatúra történeti szerepének tagadása a szocialista országok viszonylatában (lásd alább), de még ez is csupán bizalmasan közölt személyes véleményeként jelent meg, amelyet nem hozott nyilvánosságra.²²

Mindazonáltal a magyar vezetés a gyakorlatban igen messzire kiterjesztette a reformpolitikát annak érdekében, hogy teret engedjen az érdekek különbözőségéből fakadó játéknak mind a gazdaság mind az államigazgatás szintjén.²³ Már kevésbé látványos reformok esetén is jogosan kételkedhetnénk abban, hogy a francia kommunisták teljes mértékben azonosultak-e törekvésekkel. A kínálkozó példák egyike a szakszervezeti mozgalom decentralizációja és önállóságának növelése céljával hozott reform. Szakszervezeti téren ugyanis a francia kommunista vezetés igen konzervatív nézőpontot képviselt.²⁴ Az olasz párttól eltérően,²⁵ amely személyesen is közbenjárt Kádárnál, a francia nem ösztönözte a magyar gazdasági reformok erősítését sem. Az is igaz, hogy a franciák az

²¹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris: Budapest, 2003. 423.

²² MOL, az MSZMP KB 1976. április 22-i ülésének jegyzőkönyve. 288. f. 4; FKL, Beszámoló az MSZMP–FKP pártközi találkozó megbeszéléseiről 1976. jún. 16–19. Fonds Gaston Plissonnier, 264–J–10, Doss. Hongrie, SEC. GP. GV.

²³ Ld. Milch, Paul R.: *Eurocommunism and Hungary*. In: Aspaturian, Vernon V. et al. (ed.): *Eurocommunism between East and West*. Indiana University Press: Bloomington, 1980. 223–253.

²⁴ Fejtő: *L'Héritage de Lénine*, i. m. 336.

²⁵ Uo. 345–346.

olasz kommunistákkal szemben visszautasítottak mindennemű, a szovjet blokk belügyeibe való beavatkozás látszatát kelthető akciót.

Kádár a legkevésbé sem volt hajlandó bármilyen formális engedményre a *proletár internacionalizmus* kérdésében. Ez állt a magyar és a francia pártvezetők összeütközéseinek középpontjában is, melyekre a kommunista pártok 1976-ban²⁶ Berlinbe összehívott összeurópai konferenciája előkészítő üléseinek margóján került sor. A találkozót azzal a céllal hirdették meg, hogy a helsinki konferencia eredményeit átültessék az európai kommunista mozgalom elméletébe és gyakorlatába. Előkészítése gyakrabban hozta össze egymással a francia és a magyar vezetőket, mivel mindkét párt aktívan részt vett az 1974-ben Budapesten felállított és a konferencia záródokumentumának megfogalmazására hivatott szerkesztőbizottság munkájában.

A 1974 decemberére, Budapestre összehívott második konzultatív találkozó megszervezése kapcsán felmerült érdekellentét előrevetítette az összes későbbi összeütközést a két párt között, melyekre az adott okot, hogy az FKP alárendelte nemzetközi kötelességeit a belpolitikai érdekeknek. A magyarok az ülés elnökségére a francia pártot kérték fel, amely azzal az indokkal utasította vissza ezt, hogy túlzott szereplése csak tápot adna a francia polgári médiák kommunistaellenes hadjáratának.²⁷ A magyar delegáció, miután hiába tárgyalt az FKP külügyi osztályát vezető Jean Kanapával, akinek egyébiránt nem kedvelte sem gondolkodásmódját, sem célravezető magatartását („kanapizmus”), a többi pártvezetőnél szintén nem talált támogatásra. A két párt együttműködése tehát már akkor is gondokkal terhesnek ígérkezett, amikor még nem lehetett sejteni az FKP 1975 novemberi pálfordulását, azaz csatlakozását az „egyet nem értő” kommunista pártok, az olaszok, jugoszlávok, spanyolok táborához.

A francia pozíciók következetes megmerevítése ezután meglehetősen gátolta a mozgalom két táborának összebékítésére irányuló erőfeszítéseket. A francia párt körülhatárolta a konferencia célkitűzését, kizárva egy, a pártok számára közös stratégia megállapítását. Hangsúlyozta az amerikai imperializmus agresszív természetét, követelte formális elismerését annak, hogy az államok békés egymás mellett élése nem jelentheti a társadalmi status quót, s hogy a szociáldemokratákkal kiépített kapcsos-

²⁶ A konferenciát eredetileg 1975-re tűzték ki.

²⁷ MOL, MSZMP Külügyi Osztály bizalmas feljegyzése 1974. december 15-én az aznapi megbeszélésről. 288. f. 32. cs. 1976. 16. óe.

latokat továbbra is osztályalapon szükséges megítélni.²⁸ Aláhúzta azt is, hogy a pártok közötti szolidaritásnak a kölcsönösség és egyenlőség elve-in kell alapulnia, valamint alárendelte internacionalista kötelességét a hatalom megszerzéséért Franciaországban vívott küzdelemnek.²⁹ Magyar szemszögből a proletár internacionalizmus fogalmának mint a „nemzeti és nemzetközi érdekek összhangján” alapuló elvnek a meghatározása volt mindent egybevetve a legnagyobb engedmény, amelyet a delegáció az egyet nem értő pártokkal szemben tehetett a berlini konferencián.³⁰

Mindezen felül Kádár hangsúlyozta beszédében, hogy az MSZMP teljes mértékben szolidáris a nyugati pártoknak a társadalmi haladásért és a demokratikus átalakulásokért folytatott harcával. A magyarok tagadták a konferencián és azt követően az eurokommunista állásfoglalások szovjetellenes élet. A bécsi sajtókonferencián decemberben Kádár ebben e kérdésben nyilvánosan ellentmondott Zsivkovnak, hangsúlyozva, figyelembe kell venni azt is, hogy a nyugati pártok sajátos körülmények között dolgoznak.³¹ Az FKP főtitkára, Georges Marchais személyesen gratulált neki ezért a felszólalásért, mely természetszerűleg felkeltette a külföldi újságírók érdeklődését és jelentős visszhangot keltett a médiákban.³²

A Kádár-rendszer nyitottsága a szocializmus megújítására tett kísérletekkel, közöttük az eurokommunizmussal szemben két, egymástól el nem választható alapfeltevésen nyugodott. A magyar vezetők a marxizmus-leninizmust ezidőtájt úgy határozták meg mint – Kádárt idézve – „élő és szüntelen alakuló tudomány”-t,³³ melynek egyetemes érvényű szabályait minden egyes kommunista pártnak tehetségéhez mérten kell országa adottságaira alkalmaznia. A Marxizmus-Leninizmus Intézet

²⁸ MOL, az FKP küldöttség feljegyzése a szerkesztő bizottság számára 1976. márc. 16-i keltezéssel. 288. f. 32. cs. 1976. 107. őe.

²⁹ Le Mahec, Patrick: L'internationalisme prolétarien. *Cahiers du communisme*, juin 1976. 109–117.

³⁰ MOL, Kádár János felszólalása a berlini konferencián. 288. f. 32. cs. 133. őe. A berlini konferencia jegyzőkönyve (német nyelven); az MSZMP felszólalásainak tervezete. 288. f. 32. cs. 142. őe.; Berecz János: *Vállalom*. Print: Budapest, 2003. 177.

³¹ Milch: Eurocommunism and Hungary, i. m. 233.

³² Maróthy László levele Kádár Jánoshoz 1976. december 4. In: Huszár Tibor (szerk.): *Kedves jó Kádár elvtárs. Kádár János levelezéséből 1954–1989*. Osiris: Budapest, 2002.

³³ MOL, Kádár János felszólalása a berlini konferencián. 288. f. 32. cs. 133. őe.

1978-ben megjelent tudományos kiadványa³⁴ szerint a nyugat-európai kommunista pártok a szocializmus új dimenziói felfedezése révén gazdagíthatják a mozgalmat, miközben országuk demokratikus átalakulásáért küzdenek, azzal a feltétellel, hogy „nem törlik el végképp a múltat”, vagyis elfogadják a szocialista országok tapasztalatait. Ellenkező esetben hozzájárulnak a mozgalom értékeinek relativizálásához és előidézik a pártok közötti kapcsolatok fellazulását. Ezzel összefüggésben a magyar reformpárti vezetők a létező szocializmusra mint fejleszthető, tökéletesíthető rendszerre tekintettek. Közel álltak tehát a francia és az olasz pártok állásfoglalásaihoz, melyek, noha kritizálták a szovjet modellt, nem kérdőjelezték meg annak létjogosultságát, félve a Moszkvától való elszakadás politikai következményeitől.³⁵

A következő három részben azt vizsgáljuk meg időrendben, miképp alakultak a pártközi kapcsolatok a felvázolt ideológiai háttér előterében, a gyakorlatban.

Az FKP 22. Kongresszusa az MSZMP KB 1976. április 22-i ülésén: kritikus, ám optimista fogadtatás

Az MSZMP Központi Bizottsága ebben az időszakban csak a legkritikább esetben foglalkozott a nemzetközi kommunista mozgalmat érintő témákkal: a testvérpártokkal való találkozókat és a velük kötött megegyezéseket rendszerint a Politikai Bizottság és a Titkárság ülésein tárgyalták meg. A két legfelsőbb instancia feladata volt az adminisztrációs jellegű kérdések eldöntése és a fontos, nagyobb titoktartást követelő döntések meghozatala. Az 1976 és 1978 közötti periódusban, a PB és a Titkárság is három ízben tárgyalt az FKP-val kapcsolatos ügyekről, míg a KB csupán egyetlen alkalommal, az 1976. április 22-i ülésén, melyen a „nemzetközi helyzet időserű kérdései” – és ezen belül az FKP 22. kongresszusa³⁶ voltak napirenden.³⁷ Ez a tény már magában is jól mutatja, hogy

³⁴ Dr. Magyaródi Sándor: A proletár internacionalizmus és a nemzetközi ideológiai harc. *DOTE Marxizmus-Leninizmus Intézet Tudományos Közlemények*, 1978. 40–53.

³⁵ Kriegl: *Un autre communisme?*, i. m. 91.

³⁶ Az MSZMP képviselőtében Fock Jenő, a KB tagja vett részt a kongresszuson, melynek befejezése után beszédet mondott a Párizs egyik külvárosában szervezett kommunista gyűlésen.

³⁷ MOL, MSZMP Pártvezetés iratai. 288 f. 4–5. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a PB 1976 márciusa és júniusa között hat alkalommal folytatott megbeszélést a berlini páneurópai konferenciáról.

a nyugati kommunista pártokban kibontakozó új orientációt kezdettől fogva nem a hagyományos úton és a hatalom szűk köreiből „kezelhető” ügyek között tartották számon. A magyar pártvezetés a megfelelő érvek biztosításával és a korlátok tisztázásával a „helyes” irányba kívánta terelni a párttagok véleményét és tágabban a társadalmi közvéleményt.

Az MSZMP vezetése, feltehetően arra várva, hogy az SZKP február végére összehívott 25. Kongresszusa ítéletet hoz a nemzetközi kommunista mozgalomban jelentkező nézeteltérésekre vonatkozóan, illetve tisztázódik a többi párt állásfoglalása a kétoldalú és többoldalú tárgyalások keretében (pl. a kommunista pártok ideológiai titkárainak varsói találkozásán), rengeteg időt veszített a saját állásfoglalásának meghatározásában. Am várakozó álláspontra helyezkedésével elérte, hogy az FKP-val szemben tanúsítandó magatartás mellett egyidejűleg az SZKP 25. kongresszusáról is tárgyaljon, vagyis *a priori* meghatározza a lefolytatandó tárgyalások talaját: ez pedig az SZKP kommunista mozgalomban betöltött vezető szerepének elismerése, melyet egyaránt igazol a szovjet párt történelmi öröksége és aktuális állásfoglalása a béke, a nemzetközi enyhülés és az európai biztonság alapvető kérdéseiben.

De a magyar értelmiségi körökben és a párttagságban jelentkező nyugtalanságon túlmenően az MSZMP-nek a KP-k berlini páneurópai konferenciája előkészítésében vállalt főszerepe, a kommunista mozgalomban emiatt megnőtt aktivitása, valamint egy FKP-küldöttség közeljövőben várható látogatása³⁸ is sürgette a határozott és világos állásfoglalást. Egy olyan állásfoglalást, mely a magyar társadalommal szemben és a többi kommunista párttal szemben egyaránt eredményesen képviselhető lesz. Az FKP 22. kongresszusa és a proletárdiktatúra fogalmának elhagyása emiatt az április 22-i ülésen folyó viták középpontjába került: a négy felszólaló közül hárman³⁹ szóltak hozzá ehhez a témához, ugyanakkor teljesen figyelmen kívül hagyták mind az SZKP kongresszusát, mind pedig a közel-keleti válsághelyzetet, mely szintén a napirenden szerepelt. Mindazonáltal a vitát felvezető beszámoló és az azt követő hozzászólások elméleti színvonala meglepően alacsony volt. Legfőbb törekvésként jelent meg a konkrét cselekvések és tennivalók tisztázása annak érdekében, hogy csökkenjenek a politikai és ideológiai nézeteltérések és megszilárduljon a pártegység mind a magyar társadalom előtt,

³⁸ További információ erről a pártközi találkozóról: ld. alább.

³⁹ A hozzászólás sorrendjében: Mód Péter, Deák Livia és Kádár.

mind a mozgalomban. Mód Péter és Deák Lívია ki is fejezték elégedetlenségüket a beszámoló sommás volta miatt. Kádár, aki az ülés elnökeként utolsóként szólalt fel, az elméleti szakemberekre és kutatókra hárította a felelősséget, jöllehet elismerte: szükséges, hogy ideológiai munkát végezzenek a pártban annak érdekében, hogy a proletárdiktatúra kérdését „összefüggésbe hozzák a sajátos magyar helyzettel”.

A hivatalos magyar állásfoglalás azon a nézetben nyugodott, hogy különbséget kell tenni a proletárdiktatúra elhagyása mint az FKP taktikai döntése – melyet a magyar vezetés a francia párt belügyének tekintett, sőt, teljes mértékben támogatott mint a nemzetközi és a francia viszonyokban a közelmúltban lezajlott változásokra adott helyes választ – és mint stratégiai döntés között. Az utóbbit a magyar vezetés legalábbis elhamarkodottnak ítélte, és főképpen azt nehezményezte, hogy az FKP vezetése helytelenül a múltra és a jelenre, más országok rendszereire is vonatkoztatta döntését. Semmi nem igazolhatta ugyanis a magyar nézőpont szerint a proletárdiktatúra létjogosultságának megkérdőjelezését a kelet-európai országokban. Mivel Magyarországon 1947–1948-ban, a kommunisták hatalomra kerülésekor nem voltak meg a Franciaországban a nagy Francia Forradalomtól örökölt demokratikus vívmányok, a proletárdiktatúra volt a szocializmus megvalósításának egyedüli lehetséges eszköze. (Ha nem is elfogadható magyarázat, kétségkívül hízelgő az FKP-ban ekkortájt kibontakozó nemzeti büszkeségnek.) Ezen a ponton Kádár, állítva, hogy maga is „sokat gondolkozott” a kérdésen és elnézést kérve a résztvevőktől, amiért egy olyan „klasszikusra” hivatkozik, mint Sztálin, kifejtette nézetét, miszerint a kelet-közép-európai országokban a háború után kiépített népi demokráciák nem azonosíthatók a proletárdiktatúrával, mert csupán a proletárdiktatúra *funkcióját* töltötték be. Kuba és némely afrikai ország példáját felhozva hangsúlyozta a szocializmus történeti tapasztalataiban megmutatkozó *sokféleséget*, és eszmefuttatását a következőkkel zárta: *„a jövőben nem biztos, hogy minden országban proletárdiktatúrának kell lenni, de majdnem bizonyos – meggyőződésem szerint bizonyos –, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikus tanítása érvényes annyiban, hogy valami olyan hatalomnak kell létrejönnie, amely a proletárdiktatúra funkcióit betölti, másképpen a proletárforradalomra, a szocialista forradalomra átmenni nem lehet”*.⁴⁰ Voltaképpen az az állásfoglalás, miszerint valamennyi országnak

⁴⁰ MOL, MSZMP Pártvezetés iratai. 288. f. 4. A KB 1976. április 22-i ülésének jegyzőkönyve.

elidegeníthetetlen joga, hogy meghatározza a saját körülményeinek megfelelően a saját, a szocializmusba vezető útját – „*Hát legyen, isten neki, kék-fehér-piros, vagy milyen az a francia szín, csak legyen az szocializmus! Az se baj, ha háromszínű!*” (Kádár) –, háttérbe szorította a KB-ülésen az FKP-val szemben megfogalmazott kritikákat. De mielőtt rátérnénk az utóbbiakra, érdemes leszögeznünk egy ténytet. Azért éreztük szükségesnek hosszabban idézni Kádár beszédéből – azon túlmenően, hogy nem született a nézetével ellenkező hivatalos döntés –, mivel a proletárdiktatúra fogalma, illetve a fogalom elhagyásának vizsgálata tulajdonképpen ki is merült ezekben a felszínes gondolatokban. Mód Péter, volt párizsi nagykövet szintén hosszabban beszélt, ám a szovjet nyilatkozatokra jellemző érveléssel: eszerint a francia burzsoázia az eurokommunista állásfoglalásokból hasznot húzva törekszik a nemzetközi kommunista mozgalom bomlasztására. A veszélyre való figyelmeztetés többször ismétlődik majd a magyar sajtóban 1976 és 1978 között.⁴¹

Valójában a magyar pártvezetőknek nem annyira a 22. kongresszuson elhangzott beszédek tartalma, mint inkább a módszerek miatt voltak ellenérzéseik az FKP vezetőivel szemben: elítélték, hogy a franciák túl nagy zajt csaptak a kongresszus körül, mely így a nemzetközi közfigyelem homlokterébe került. Személyesen is elmarasztalták a főtitkárt, Georges Marchais-t, amiért „túl aktívnak” mutatkozott ezen a téren, nem tartotta tiszteletben a kommunista mozgalom alapvető elvi szabályait – pl. tüntetően távol maradt az SZKP 25. Kongresszusától –, feltűnést keltett botrányt okozó nyilatkozataival a médiában – megjegyzendő, hogy Marchais jelleme nagyfokú eltérést mutatott a kádári vezető „ideáltípusától”. Bár az MSZMP vezetői teljes mértékben jóváhagyták az FKP-nak a nemzeti érdekeket képviselő tömegpárttá alakulásáról hozott döntését, szemére vetették „*meggondolatlanságát*” és „*elhamarkodottságát*”, a dolgok menetének megváltoztatásában mutatott „*türelmetlenségét*”, s hogy nem számolt döntése következményeivel: mindenekelőtt a nyugat-európai burzsoázia és munkásosztály, valamint a kelet-európai országok lakosságainak reakcióival.

A Központi Bizottság Kádár és Mód javaslatai alapján döntött a kétoldalú kapcsolatokban tanúsítandó magatartásról, melyet az FKP fent leírt viselkedésmódjával homlokegyenest ellenkező magatartásként jellemezhetnénk. A KB arra utasított, hogy a legnagyobb türelmet kell

⁴¹ Lásd pl: „Euro”-val vagy anélkül? *Népszabadság*, 1978 május 12.

tanúsítani, mindenáron kerülni kell a nyílt összetűzést,⁴² ki kell fejezni a nyugati kommunista pártok által vívott küzdelemmel vállalt teljes mértékű *szolidaritást*, mindenekelőtt a nyilvánosan elhangzó, akár a magyar társadalomhoz, akár a testvérpártokhoz intézett nyilatkozatokban. Előírta, hogy a kétoldalú találkozók alkalmával létrejövő elvtársi beszélgetéseket kell felhasználni a „*nézetkülönbségek tisztázására*”, elsősorban a proletárdiktatúra kérdésében, mely a kelet-európai államok számára elvi politikai kérdés. Érdeemes megjegyeznünk, hogy a KB-határozat nem adott teret a kérdés kapcsán Kádár által hangsúlyozott nuánszoknak.⁴³

Összegzésképpen elmondható, hogy a KB-határozat előírta az FKP-val való kapcsolatok megerősítését. A kétoldalú kapcsolatoknak továbbra is a proletár internacionalizmus elvén kellett alapulniuk, ámde ügyelve arra, hogy a pártközi találkozók alkalmával érvényesüljön a *kölcsönösség* elve. Ez utóbbi hangsúlyozásával a magyar vezetők voltaképpen elfogadták az FKP velük szemben indirekt módon hangoztatott kritikáit.⁴⁴ A KB-üléről kiadott közlemény végül csupán elnagyolt vonalakban vázolta fel a nyugati kommunista pártokkal szemben tanúsítandó magatartást, előírva az általuk vívott küzdelemmel vállalt szolidaritásának kifejezését: nem tett külön utalást az FKP 22. kongresszusára abból a megfontolásból kiindulva – mint azt később Kádár tudtára adta az érdekelteknek –, hogy „ne csak a francia pártot említse”.⁴⁵

⁴² Megjegyzendő, hogy ez volt a KP-k ideológiai titkárainak legutóbbi gyűlésén Moszkva által adott utasítás is.

⁴³ MOL, MSZMP Pártvezetés iratai. 288. f. 4., Az 1976. április 22-i KB ülés határozattervezete.

⁴⁴ Mód Péter kijelentette: „Az a benyomás alakult ki valószínűleg bennük, hogy a hatalmon lévő pártok kisebb testvérpártként kezelik őket, az ő harcukat nem tartják jelentősnek, nem támogatják eléggé és eredményeit nem becsülik. Akár okkal vélik így, akár ok nélkül, erre a jelenségre fel kell figyelniünk, és nekünk is vigyáznunk kell arra, hogy az elkerülhető sértődöttségek ne terheljék a munkásmozgalom légkörét és ne akadályozzák az őszinte, elvtársi véleménycserék kialakulásának lehetőségeit.” MOL, MSZMP Pártvezetés iratai, 288. f. 4., Az 1976. április 22-i KB ülés jegyzőkönyve.

⁴⁵ FKL, Fonds Gaston Plissonnier, 264 – J –10, Dossier Hongrie. SEC. GP. GV 8/ VII/1976. Information sur les entretiens de la délégation du PCF avec le PSOH, 16–19 juin 1976.

A kétoldalú kapcsolatok a kommunista pártok páneurópai konferenciája előtt és után: 1976 június-december

A fent leírt szolidaritási elv gyakorlatba való átültetésére legelőször két hónappal a KB-ülés után nyílt alkalom, amikor az MSZMP vezetői tárgyalást folytattak az FKP Budapestre érkezett delegációjával 1976 június 16. és 19. között. A megbeszélések témája többek között az FKP 22. kongresszusa és a kommunista pártok június 29-én Berlinben megnyíló páneurópai konferenciája volt. A francia küldöttséget vezető Gaston Plissonnier által (valószínűleg a PB tagjai számára)⁴⁶ készített beszámoló alapján jól megfigyelhetjük, egyfelől, hogy mit „hallott meg” az FKP delegációja az MSZMP KB áprilisi ülésén előkészített üzenetből, másfelől, hogy változtak-e a magyar vezetők szándékai a szovjetek által támogatott páneurópai konferencia időben közelebb kerülése okán.

A historiográfia szerint az FKP és a kelet-európai országok kapcsolatai igen súlyosan megromlottak az 1976 júniusától decemberéig terjedő időszakban.⁴⁷ A Kelet és Nyugat közötti növekvő feszültséget kiemelő tanulmányok a kommunista mozgalom és a különböző országok sajtóiban a francia, spanyol és olasz kommunisták és egyes kelet-európai politikusok között folyó és ezidőtájt különösen élessé váló polémiára támaszkodnak. Másfelől Gérard Streiff, aki ebben az időszakban az FKP külügyi osztályának munkatársa – és a berlini konferencia egyik fő szervezője – volt, több jelét találta annak, hogy a szocialista országok párizsi nagykövetségei, elsősorban a csehszlovák és a kelet-német külképviseletek beavatkoztak, de legalábbis megkíséreltek beavatkozni az FKP belügyeibe (pl. ellenzéki lapok támogatásával).⁴⁸

Ha a magyarok, a bolgárokkal és a csehszlovákokkal együtt valóban elsőként támadtak az FKP ellen a proletár internacionalizmus elvének megsértése okán már 1976 március közepén – miként Streiff állítja –,⁴⁹ nem kevésbé igaz az sem, hogy az MSZMP KB április 22-i ülése után sokkal visszafogottabban viselkedtek. A románokhoz és a jugoszlávokhoz hasonlóan igyekeztek távol tartani magukat a vitától. Ez az alapállás

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Streiff: *Jean Kanapa*, i. m. Vol. II., Chap. II.: Divergences avec l'Est; Chap. III.: L'eurocommunisme; Tiersky, Ronald: French Communism, Eurocommunism and Soviet Power. In: Tőkés (ed.): *Eurocommunism and Détente*, i. m. 139–190.

⁴⁸ Streiff: *Jean Kanapa*, i. m. Vol. II., 55, 91.

⁴⁹ Uo. 50.

mindazonáltal nem zárta ki az ellentmondásos nyilatkozatokat és gesztusokat.⁵⁰ Az utóbbiakra meglátásunk szerint alapvetően három magyarázat kínálkozik. Elsőként természetesen a Moszkva és az MSZMP konzervatív szárnya által Kádárra és környezetére gyakorolt nyomás, mely a nemzetközi kommunista mozgalomban uralkodó feszültségek eskalációjának függvényében jelentős mértékben erősödhetett (és erősödött is ebben az időben). 1976 márciusában, vagyis az SZKP kongresszusát közvetlenül követő időben az MSZMP ideiglenesen keményítette az FKP-val szembeni állásfoglalását. A kádári vezetéssel szembenálló konzervatív csoport, noha kisebbségben volt a pártapparátusban, 1976 őszén előlépett a színpalak mögül. Eminens képviselője, az ideológiai szakember Nemes Dezső szeptemberben éles vitába bocsátkozott a filozófus végzettségű Jean Kanapával⁵¹ – aki egyébiránt Nemeshez hasonlóan szintén nem élvezte a párttöbbség támogatását.⁵² Széleskörű mediatisálása okán a historiográfia mindenekelett ezt a polémiát jegyezte fel, kockáztatva azt, hogy torzított képet hagy az utókorra az „eurokommunista” időszak magyar–francia pártközi kapcsolatairól. A világos és határozott állásfoglalás elmaradására magyarázattal szolgáló harmadik tényezőként kell megemlítenünk a magyar pártvezetés elméleti felkészültségének elégtelenségét, illetőleg egyes tagjainak restségét az eurokommunista tézisek tanulmányozásának terén. Noha a KB április 22-i ülésén Mód Péter és Deák Livia is javasolta, mi több elengedhetetlennek tartotta, hogy alapsabb beszámoló készüljön az FKP 22. Kongresszusáról abban az esetben, ha pártközi tárgyalásokra kerülne sor a franciákkal, a vezetés semmilyen lépést nem tett az ügyben.⁵³ Az 1976 júniusában Budapestre érkező FKP delegációja számára „világos [volt], hogy [Magyarországon] a 22. kongresszus munkáit még vezetői szinten sem nagyon tanulmányozták”.⁵⁴ S végül meg

⁵⁰ Lásd pl. a *Társadalmi Szemle* 1976 decemberi és 1977 januári számait.

⁵¹ Ld. a polémia az illusztrálásául a következő cikkeket: Nemes, Dezső: *Quelques leçons de la lutte de classe pour le pouvoir en Hongrie. Nouvelle Revue Internationale*, sept. 1976; Kanapa, Jean: *Le passé n'a pas réponse à tout. A propos d'un article d'un camarade hongrois. France Nouvelle*, no. 1612, 4 octobre 1976. Valamint: Devlin, K.: *Hungarian – PCF Polemic: Kanapa Counterattacks*. Radio Free Europe Research Report, 6th Oct. 1976.

⁵² Streiff: *Jean Kanapa*, i. m. 67.

⁵³ MOL, MSZMP Pártvezetés iratai. 288. f. 4., A KB 1976. április 22-i ülésének jegyzőkönyve.

⁵⁴ FKL, Fonds Plissonnier, 264 – J –10, Hongrie. SEC. GP. GV 8/VII/1976. Information sur les entretiens de la délégation du PCF avec le PSOH, 16–19 juin 1976.

kell állapítanunk azt is, hogy ellentmondásos nyilatkozatokban a szovjet oldalon sem volt hiány.⁵⁵

Az 1976 júniusában Magyarországon tartózkodó FKP-küldöttség megállapíthatóan „fogta” a magyar vezetés „üzenetét”.⁵⁶ „A magyar elvtársak ott tartózkodásunk egész ideje alatt láthatóan kifejezésre kívánták juttatni, hogy az MSZMP nagy jelentőséget tulajdonít a két párt közötti kapcsolatok fejlesztésének. A megbeszélések nagyon alaposak [...], minden formalizmustól mentesek [...], őszinték voltak”, jegyzi meg Plissonnier beszámolójában.⁵⁷ A franciák egy hat órás munkamegbeszélés után hosszan tárgyaltak Kádárral a 22. kongresszusról és annak a kommunista mozgalomra tett hatásáról, majd más magyar vezetőkkel folytattak megbeszéléseket az aktuális külpolitikai helyzetről. A magyar pártvezetők a proletárdiktatúra, a pluralizmus és a szocialista demokrácia kérdesei kapcsán lényegében megismételték az áprilisi KB-ülésem elhangzottakat. „Kádár, hangsúlyozva, hogy személyes véleményének ad hangot”, jegyzi meg Plissonnier, közölte a franciákkal, hogy „rendkívül izgalmasnak” tartja a proletárdiktatúra kérdését, hogy meggyőződése szerint különbséget kell tenni a proletárdiktatúra és a népi demokrácia között, hogy „irigylő” a kubaiaktól azt a lehetőséget, hogy nyíltan felvessék a problémáikat, s azzal zárta beszédét, hogy ő „nem mehet messzebbre ezen a ponton”. Kádár és Óvári Miklós (PB) is több ízben burkolt célzást tettek arra, hogy meg kell érteni őket: nem rendelkeznek teljes politikai szabadsággal. Az FKP tudomásul vette a magyaroknak a kétoldalú együttműködés fellendítésére irányuló szándékát – Kádár és kollégái szerint a 22. kongresszus ezen az együttműködésen „semmit nem változtatott” – és azt az óhajukat, hogy elhárítsák a Szovjetunióétól és a többi szocialista országotól túlságosan eltérő állásfoglalásban rejlő veszélyt. A kádári csoport diszkréten kívánta elhatárolni magát a szovjet bloktól; tartózkodva mindenfajta, akár az FKP ilyen vagy olyan politikai aspektusát helyeslő, akár azt elítélő nyilatkozattól. Ezért ha, miként állította, aggódott az FKP és az SZKP

⁵⁵ Milch: Eurocommunism and Hungary, i. m. 223–253.

⁵⁶ A delegáció tagja voltak: Guy Hermier (BP), Marie-Thérèse Goutman (CC), Jacques Denis (CC) és Martin Verlet (membre de la section Poxel du CC). Fogadta őket Kádár János, Óvári Miklós (BP) Gyenes András (külgügyi titkár), Berecz János és Horn Gyula (a külgügyi osztály munkatársai). Forrás: Kecskés Gusztáv (szerk.): *Magyarország és Franciaország 1945–1990*. MTA: Budapest, 2006 (megjelenés alatt).

⁵⁷ A következőkben a Plissonnier által fogalmazott beszámolóra támaszkodom. FKL, Fonds Plissonnier, 264 – J –10, Hongrie. SEC. GP. GV 8/VII/1976. Information sur les entretiens de la délégation du PCF avec le PSOH, 16–19 juin 1976.

közötti kapcsolatok megromlása miatt, nem változtatott azon a szándékán, hogy a francia–magyar konfliktus elmélyülése esetén is támogassa a francia párttal való találkozókat, csupán még nagyobb diszkréciót írt elő magának erre az esetre. Kádár ugyanakkor, kiemelve, hogy senkitől nem kapott megbízást erre, kívánatosnak tartotta, hogy az FKP és az SZKP közti nézeteltérések alapos megbeszélés tárgyává lehessenek a két párt között. Kádárnak magának is nyilvánvalóan érdekében állt egyensúlyi pozíciója megtartásához a francia és a szovjet párt közti véleménykülönbségek csökkentése.

Láttuk, hogy az FKP küldöttsége 1975 végétől, 1976 elejétől mind kritikusabb magatartást vett fel a szovjet táborral és azon belül az MSZMP-vel szemben a berlini konferencia előkészítő ülésein.⁵⁸ A júniusi találkozón a magyarok érezhetően békülékeny hangot ütöttek meg a konferencia kérdésében: elégedettségüket nyilvánították a konferencia határozati javaslata kapcsán, mellyel szerintük sikerült megtalálniuk a közös nevezőt, s kiemelték, a pártok ennek köszönhetően nagy szabadságot élveznek a dokumentum értelmezésében. A többi kelet-európai vezetéshez hasonlóan⁵⁹ ők is aggodalmukat fejezték ki, hogy az FKP netán nem írja alá a záródokumentumot, mivel szerintük a konferencia bukása „a mozgalomra nézve káros” és „a tömegekre rossz hatással” lenne. Előzőleg azonban komoly nézeteltérésre került sor a francia és a magyar kommunisták között: a magyar küldöttség a legutóbbi berlini előkészítő ülésen javasolta a proletár internacionalizmus fogalmának elhagyását a határozattervezetből, miáltal híhívta maga ellen Jean Kanapa haragját. Alig két héttel később, a június közepén Budapesten zajló pártközi megbeszélésen a magyar vezetés elítélte a francia politikus reakcióját, amely szerinte célját tévesztette, tekintettel arra, hogy a magyarok „minden egyes alkalommal, amikor csak lehetett [...] a francia delegáció álláspontját támogatták”. Kádár ezen felül tudatta a francia küldöttekkel: minthogy a magyarok támogatják a regionális és szélesebb körű találkozók szervezését, melyek az őszinte eszmecserék egyetlen mozgalmon belüli intézményes keretét jelentik és elősegítik egymás jobb megértését, támogatni fogják Berlinben a KP-k világgkongresszusának tervét is. Vagyis egyértel-

⁵⁸ Az FKP álláspontja a szovjet és az olasz között helyezhető el: az előbbit túlságosan konzervatívnak, az utóbbit túl engedékenynek ítélte. A nézeteltérések tárgyáról ld.: Streiff: *Jean Kanapa*, i. m. 57–63.

⁵⁹ FKL, Vezetőség iratai, FKP PB 1976. június 8-i ülése.

művé tette, hogy a magyarok egy, az FKP és az SZKP közötti nyílt konfliktus esetén az utóbbi mellé fognak állni.

Gaston Plissonnier beszámolóján keresztül kirajzolódik az a kép, melyet a francia delegáció alkotott magának a Kádár-rendszerrel látogatása nyomán: a küldöttek pozitívan értékelték a magyarok belpolitikáját, melyet kellőképpen „realistának” ítélték, s melynek láthatóan kézzelfogható eredményeit, viszont fenntartással fogadták a nemzetközi szinten növekvő aktivitásukat. Az 1976 júniusában ideérkező francia kommunistákat csak röviddel előzte meg Budapesten François Mitterrand a francia Szocialista Párt delegációja élén, és csupán június 16-án értek véget Párizsban a magyar miniszterelnök, Lázár György tárgyalásai Valéry Giscard d’Estaing-nel és Jacques Chirac-kal.⁶⁰ A magyarok láthatóan törekedtek a francia szocialisták (egyébként mindkét fél által sikeresnek nyilvánított) látogatása jelentőségének minimalizálására az FKP előtt, amely ennek kapcsán legalábbis nyugtalanságának adhatta tanújelét; s másfelől kiemelték, hogy az államközi kapcsolatok fejlődése nem történhet a pártok közötti szolidaritás rovására. Mindazonáltal az MSZMP és a francia Szocialista Párt közötti együttműködés szorosabbá válása a következő években bizonyosan közrejátszott abban a gyanakvásban, melynek az FKP tanújelét adta a Kádár-rendszer képviselőinek irányában.⁶¹

Kötéltánc: 1977–1978. Folytatódnak a magas szintű pártközi találkozók

A pártközi találkozók 1977–78-ban a legmagasabb szinten is folytatódtak, köszönhetően egyrészt a kádári vezetés az irányú eltökéltségének, hogy ne hagyja a pártközi kapcsolatokat megromlani az ideológiai nézeteltérések hatása alatt, köszönhetően másrészt az FKP vezetői által a magyarországi „liberális kommunizmus” iránt mutatott növekvő érdeklődésnek; a személyes affinitások⁶² is kétségkívül közrejátszottak ebben.

⁶⁰ Francia Szocialista Párt levéltára: Fondation Jean Jaurès, Archives de la Section des relations internationales du PS. Dossier Hongrie. 432 RI 8; Tőkés, L. Rudolf: Eastern Europe in the 1970’s: Detente, Dissent and Eurocommunism. In: Ugyanó (ed.): *Eurocommunism and Detente?*, i. m. 594–599.; Communiqué commun PS-PSOH du 28 mai 1976. In: *Le Poing et la Rose*, nş 51, juin 1976.

⁶¹ A szerző interjúja Patrick Le Mahec-kal, 2006. jún. 27. Az SZKP és az FKP közötti kapcsolatok megromlásáról az FKP és a francia Szocialista Párt közti kapcsolatok kiépítésének hatása alatt ld.: Streiff: *Jean Kanapa*, i. m. 31–32.

⁶² A szerző interjúja Parick Le Mahec-kal és Gérard Streiff-fal: 2006. jún. 21, 27.

Ugyanebben az időszakban csupán közép- és alsó szintű találkozókra került sor az FKP és más szocialista országok, a Szovjetunió, az NDK és Csehszlovákia között. Az MSZMP PB 1977 májusában megerősítette, hogy a párt legfőbb feladata másfél évvel a berlini konferencia után is bilaterális kapcsolatainak szélesítése és erősítése volt a nemzetközi kommunista mozgalomban.⁶³ Sőt, e feladat időközben még nagyobb hangsúlyt kapott a mozgalom kiszélesedése és a „nemzeti keretek között kialakított programok sokszínűsége” okán.

Jean Kanapa két ízben is Magyarországra látogatott 1977 folyamán, amikor az FKP és Moszkva közötti kapcsolatokban jelentkező feszültség elérte tetőpontját. November végén a főtitkárt, Georges Marchais-t kísérte Budapestre, aki hosszan tárgyalt Kádár Jánossal. A két pártvezér – a találkozóról a *L'Humanité*-ben közölt nyilatkozat szerint – minden lényeges kérdésben egyetértett, a nemzetközi helyzet tekintetében csakúgy, mint a kommunista mozgalmat illetően. Noha a *Népszabadság* beszámolója jóval több fenntartást sejtet a magyar párt részéről, mindazonáltal megerősíti Kádár és Marchais egyetértését azt illetően, hogy „minden nép elidegeníthetetlen joga, hogy maga válassza meg országa fejlődésének útját, a szocializmusért vívott harc legcélravezetőbb eszközeit és formáit”.⁶⁴ A látogatás végén a főtitkárok kölcsönösen elégedettek voltak egymással. Marchais, aki egyébiránt személyes szimpátiának is tanújelét adta Kádár irányában,⁶⁵ az MTV-nek adott interjújában nagyvonalúan dicsérte a magyar politikában és gazdaságban elért eredményeket.⁶⁶ Amikor más-

⁶³ MOL, MSZMP Pártvezetés iratai. 288. f. 5. A Politikai Bizottság 1977. május 17-i ülésének határozatai.

⁶⁴ *L'Humanité*, 28–29 novembre 1977; *Népszabadság*, 29 novembre 1977.

⁶⁵ A szerző interjúja Gérard Streif-fal, 2006. jún. 21.

⁶⁶ A MTV 1. csatornájának műsora, szerk.: Sugár András. 1977. nov. 28. Marchais a következőket mondta: „Ami a magyarországi helyzet alakulását illeti [...] utazásom természetesen nagyon rövid volt. De jól ismerem Magyarországot, mert figyelemmel követjük az eseményeket valamennyi szocialista országban, ez fontos a mi magunk harcához is [...] Azt kell hát mondjam – és nem azért, hogy kedvébe járjak a magyaroknak és barátomnak, Kádár Jánosnak –, hogy azok az eredmények, amelyeket Önök minden területen elértek, mély benyomást tettek ránk. Ezek az eredmények megdöbbentőek. A változások szemmel láthatók. És elég, ha az ember a városban sétál, megérti, hogy, miként Kádár elvtárs mondta, minden rendben van. Ez nem jelenti azt, hogy ne kellene erőfeszítéseket tenniük, de az eredményeik valóban jelentősek és megdöbbentőek, nemcsak az Önök számára, de a külvilág számára is.” A tévéadás kapcsán a *L'Humanité*-ben megjelent cikk megtalálható a Radio Free Europe archívumában: CEU OSA HU 300–40–1 (Subject Files), Box 1347.

nap (november 29-én) az MSZMP Politikai Bizottsága Marchais látogatását tárgyalta, Kádár kifejtette, nézete szerint a francia főtitkár két okból jött el Magyarországra „vadászni” – az FKP ugyanis ezzel indokolta a látogatást. Egyrészt hogy kifelé megmutassa, a párt megőrizte jó kapcsolatait egyes kelet-európai országokkal, ami a franciaországi közös program idején különösen fontos jelentést nyert, másrészt, hogy szövetségest keressen – s leljen a magyarokban – az SZKP-val folytatott harcában.⁶⁷

Az FKP mindinkább magára maradt az 1978-as esztendő második felében belpolitikai és külpolitikai téren egyaránt: a szocialistákkal kötött szövetség hamar megmutatta korlátjait – leglátványosabban az 1978-as önkormányzati választásokon elszenvedett bukásban –, és mintegy ennek következményeként, a nyugati kommunista pártokkal kötött szövetség is értelmét veszítette.⁶⁸ Pénzügyileg is meggyengült, és Moszkva mindezt kihasználva még erősebb – politikai és finansziális – nyomást gyakorolt rá.⁶⁹ Ebben a rendkívüli helyzetben nyújtotta be az MSZMP KB Külügyi Osztálya azt az indítványát a PB-nek, melyben javasolta, teljesítsék az FKP segélykiáltásként ható kérését, és folyósítsanak számára 3000–5000 dollár hitelt öt éves lejáratra és normális pénzügyi piaci feltételek mellett. A javaslatot a PB 1978. október 17-én tárgyalta és egyhangúlag jóváhagyta.⁷⁰

Az október közepi PB-ülésem az MSZMP vezetői megerősítették annak szükségességét, hogy erősítsék a kétoldalú kapcsolatokat a mozgalomban, kerüljék a nyílt konfrontációt a többi párttal, és „nyugodt hangvételben” fogalmazzák meg a magyar tapasztalatok alapján kialakított álláspontjukat.⁷¹ A külügyi osztály vezetője, Berecz János által előadott beszámoló, mely áttekintette a kommunista mozgalom helyzetének alakulását a PB 1977 májusi ülése óta, megállapította, hogy a magyarok állásfoglalásukkal – melyet a következőkben foglalt össze: egyensúlyi

⁶⁷ MOL, MSZMP Pártvezetés iratai, PB 1977. november 29-i ülése. 288. f. 5. 732. öe. Beszámoló G. Marchais budapesti látogatásáról és Kádár János szóbeli kiegészítője. Kádár a következőket mondta: „Marchais et. panaszkodott az SZKP-ra. Ez nekik programjuk volt. Ez volt az egyetlen olyan téma, amire ők felkészültek. Ezt meg kell mondani.”

⁶⁸ A szerző interjúja Patrick Le Mahec-kal, 2006. június 27.

⁶⁹ Courtois, Stéphane Lazar, Marc: *Histoire du Parti communiste français*. PUF, 2000². 385.

⁷⁰ MOL, MSZMP Pártvezetés iratai. 288. f. 5 / 757. öe. A PB 1978. október 18-i ülése. A KB gazdaságpolitikai osztályának beadványa a PB-hoz.

⁷¹ Uo.

pozíció, a mások álláspontjainak tiszteletben tartása és törekvés azok megértésére, az együttműködési készség és a szolidaritás megnyilvánulásai – kivívták a testvérpártok elismerését és megbecsülését. Márpedig egy igen nehéz helyzetben, lévén, hogy 1977–78-ban a viták jelentősen elmérgesedtek a mozgalomban nemcsak Kelet és Nyugat, hanem az egyes szocialista országok között is. A nyugat-európai kommunista pártokhoz való viszonyulás kérdése megosztotta a tradicionálisan egy táborban lévőket is, például a pártok ideológiai és külügyi titkárainak találkozóin.⁷² Ebben a helyzetben igencsak nehezzé vált a Kádár-rezsim számára a külpolitikai és – mint azt az 1976. április 22-i KB-ülés kapcsán láttuk – belpolitikai megfontolások által is indokolttá tett egyensúlyi állapot megőrzése. Berecz helytelenítette, hogy számos párt egyoldalúan foglal állást a kérdésben: egyesek elhanyagolják a nemzeti sajátosságokat és teljes mértékben figyelmen kívül hagyják az országok közötti objektív különbségeket, míg mások, épp ellenkezőleg, abszolutizálják ezeket a különbségeket és túlhangsúlyozzák a pártok függetlenségét.⁷³

1978 végén, 1979 elején az FKP száznolcvan fokos fordulatot végrehajtva ismét az SZKP-hoz igazította kül- és belpolitikáját. 1978 novemberében Kádár János Valéry Giscard d’Estaing meghívására Párizsba látogatott, ahol a magyar követségen tárgyalt Georges Marchais-val és a francia Szocialista Párt főtitkárával, François Mitterrand-nal is.⁷⁴ Hogy miképpen alakulnak az MSZMP és az FKP közötti kapcsolatok, miután lezárult az eurokommunista időszak és a francia pártvezetés sejtethetően újraértékeli a labilis kádári „egyensúlyi álláspontot” – ez már egy következő tanulmány témája lehetne.

Konklúzió

Megállapíthatjuk, hogy az elméleti konvergenciák és más, a Kádár rendszer és az eurokommunizmus közötti kapcsolatok erősítésének kedvező tényezők szerencsés együttléte ellenére a két párt politikai kapcsolatai a felszínes protokoll szintjén bonyolódtak, ha eltekintünk a berlini konferencia szervezése során 1975 novemberéig kimutatható érdemi

⁷² MOL, MSZMP Vezetőség iratai. 288. f. 5 / 757. óe. A PB 1978. október 18-i ülése. Berecz János beszámolója a nemzetközi kommunista mozgalom helyzetéről, 1978. október 10-i keltezéssel.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Kecskés (szerk.): *Magyarország és Franciaország*, i. m. Kronológia.

együtműködéstől. Ennek oka nagy valószínűséggel a kádári külpolitika pragmatizmusában keresendő: a magyar állam ezidőtájt mindenekelőtt a szociáldemokratákkal való kapcsolatépítésre és az NSZK kelet-európai politikájára adható konstruktív válaszok kialakítására törekedett, amelyet csak veszélyeztethetett az eurokommunista pártokkal fenntartott kapcsolatok szorosabbra fűzése. A rezsím reformellenessége is ezidőtájt kezdett épp megerősödni, s így valószínűsíthető, hogy az eurokommunizmus akkor sem gyakorolt volna érdemi hatást a Kádár-rendszerre, he nem következik be oly hamar a talajvesztése, maga után vonva a nyugati kommunista pártok hanyatlását.

